

Editörler

Prof. Dr. Osman Bilen - Dr. Öğr. Üyesi Haydar Dölek

Din Felsefesi

Yazarlar

Prof. Dr. Osman Bilen
Doç. Dr. Hasan Tanrıverdi
Doç. Dr. M. Fatih Kalın
Doç. Dr. Mehmet Ata Az
Doç. Dr. Ömer Faruk Erdem
Doç. Dr. Tuncay Akgün
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Alaca
Dr. Öğr. Üyesi Emine Gören Bayam
Dr. Öğr. Üyesi Hüsamettin Yıldırım
Dr. Öğr. Üyesi Osman Murat Deniz
Dr. Öğr. Üyesi Sevcan Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Çetin
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Kartal
Öğr. Gör. Dr. Gülşen Yaylı
Arş. Gör. Nurullah Aydın

Din Felsefesi

Editörler : Prof. Dr. Osman Bilen - Dr. Öğr. Üyesi Haydar Dölek

ISBN : 978-625-7825-98-6
Baskı : Lütfiye Tuğla / Millibasım ve Yayın
Basım Sayısı : 1.Baskı, 2023

©Tüm Hakları Saklıdır. Bu kitabın bütün hakları Lisans Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlarına aittir

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Bilen, Osman – Dölek, Haydar
Din Felsefesi / *Editörler* : Osman Bilen - Haydar Dölek
1.Basım. XII + 368 s. 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN : 978-625-7825-98-6
1.din Felsefesi , 2.Tanrı , 3. Ontoloji

Lisans Yayıncılık

Tahtakale Mah. Hicret Sokak No:8/A
Avcılar-İSTANBUL
Tel: 0212 619 18 38
e-posta : lisans@lisansyayincilik.com.tr
www.lisansyayincilik.com.tr
Din Felsefesi

Editörler:

Osman Bilen / Dokuz Eylül Üniversitesi

Haydar Dölek / Fırat Üniversitesi

Bölümler ve Yazarlar**1.Bölüm:**

Abdullah Kartal / Harran Üniversitesi

2.Bölüm:

Mehmet Ata Az / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

3.Bölüm:

Emine Gören Bayam / Dicle Üniversitesi

4.Bölüm:

Tuncay Akgün / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tuncay Akgün

5.Bölüm:

Ömer Faruk Erdem / N.Erbakan Üniversitesi

6.Bölüm:

Osman Murat Deniz / Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

7.Bölüm:

Hasan Tanrıverdi / Ordu Üniversitesi

Nurullah Aydın / Ordu Üniversitesi

8.Bölüm:

Gülşen Yaylı / Kırıkkale Üniversitesi

9.Bölüm:

Cengiz Alaca / Artvin Çoruh Üniversitesi

10.Bölüm:

Hüsamettin Yıldırım / Fırat Üniversitesi

11.Bölüm:

Osman Bilen / Dokuz Eylül Üniversitesi

12.Bölüm:

M. Fatih Kalın / Kastamonu Üniversitesi

13.Bölüm:

Yalçın Çetin / Hatay M. Kemal Üniversitesi

14.Bölüm:

Sevcan Öztürk / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

ÖNSÖZ

Din ile ilgili sorunların felsefi açıdan tahlil ve değerlendirmesiyle ilgili bir disiplin olan “Din Felsefesi” elbette geniş bir alanı içine alır. Felsefe tarihinde din felsefesinin problemleri daha çok doğal ilahiyat olarak bilinen metafizik sorunlar arasında yer almaktaydı. Muhtelif felsefecilerin din hakkındaki düşünceleri araştırılırsa, hepsinin hareket noktası din üzerine tefekkürde bulunmalarındır. Bu düşüncelerin ortak noktaları, ana hatlarıyla günümüzde din felsefesinin ilgi alanına giren temel dini inançlar, başta Tanrı’nın varlığı, yaratma, nübüvvet, ahiret ve ölümsüzlük gibi inançların lehinde veya aleyhinde ileri sürülebilecek delil ve gerekçeler üzerinde durulmasıdır. Ancak, din felsefesi ile alakalı kitaplarda tartışılan konular arasında: Dini tecrübenin mahiyeti ve doğası, dinin kökeni, bir tür inanma ya da farkında oluş kipi olarak dini inancın yapısı, dinin kaynağı olarak vahyin mahiyeti ve imkanı; beşeri kültür içinde dinin yeri, din dilinin mantığı, dinî sembollerin anlam ve önemi, din bilim ilişkisi nispeten geleneksel olmayan tarzda dinin kazandığı yeni işlevler sayılabilir.

Her şeyden önce din ile ilgili önemli felsefi sorunlar en eski kaynaklardan başlamak üzere günümüze kadar belli başlı düşünürlerin üzerinde durduğu konular arasındadır. Bunlarla ilgili tahlil ve değerlendirmelere yer veren bölümlerden oluşan bu derleme, esas olarak hem dinle alakalı düşünce tarihi hem de sorunlar çerçevesinde yazılmıştır. Her bir bölüm müstakil olarak okunabileceği gibi, “Giriş” bölümü ışığında da okunabilir. Bu durumda bölümleri birleştiren ana tema, dinî bilgi ve felsefi bilgi arasındaki ortaklık ve farklılıklar açısından, dinî tecrübenin merkezinde yer alan Tanrı’nın varlığı, alem ile ilişkisi, Tanrı’nın bilinmesi ile alakalı sorunlardır. İnsan hayatında farklı deneyimlerin birliğini sağlamada dinî tecrübe de önemli bir işlev üstlenir ve böylece aynı zamanda insanların doğal ve sosyal ilişkilerine de yön verir. Tarihsel, sosyolojik ve psikolojik kanıtların işaret ettiği üzere, birçok toplumda din, insan yaşamının tüm sahalarını belirleme eğilimindedir.

Tarihi bir geçmişi bulunan birçok din, insanlardan inançları, davranışları ve duyguları ile ilgili olarak ciddi bazı taleplerde bulunur. Varlıkların kaynağı, evrene hakim olan güçler, evrenin nihai gayesi ve varlıklar aleminde insanın yeri hakkındaki sorulara cevaplar sunmaktadır. Dinlerin ortak yönlerinden biri de, Kutsal varlığı, mahiyeti, insanların yerine getireceği çeşitli vazifeler aracılığı ile nasıl temas kuracağını bildirir. Birçok toplumda din, insanın maruz kaldığı olumsuzluklardan “kurtuluş yolu” gösteren bir takım öğretiler sunar ve katılacağı törenler aracılığı ile insanın en derin manevi ihtiyaçlarını tatmin edecek çareler önerir. Bütün bunlar dini tecrübenin insanlar arasında neden bu kadar yaygın ve önemli görüldüğünü açıklar. Herhangi bir dinin bu hususlarla

ilgili iddialarının beşeri tecrübenin sınırları içinde kalarak doğrulanması her zaman ciddi bir mesele olagelmiştir. Zaten Din felsefesi araştırmalarının temelinde yatan saik de dine dair bu tür iddiaları beşeri tecrübe sınırları dahilinde akli ve mantıki olarak eleştirel bir tahlilde bulunarak geçerlilik ve tutarlılık açısından değerlendirme çabasıdır.

Çağdaş bir felsefe disiplini olarak Din Felsefesinin genel olarak herhangi bir dinin öğretilerine ait ilahiyat alanı ile ortak konuları kapsamaması doğaldır. Bir dine özgü herhangi bir inanç ögesini tekil bir sorun olarak değil, birçok dinde rastlanan temel inançların ayrıntılarda her bir dinde oldukça farklı olduğunu dikkate almak din felsefesi yaklaşımı açısından daha uygundur. Bazı düşünürler dinin metafizik boyutunu ihmal ederek toplumsal işlevlerini dikkate alarak onu ahlaka veya davranışsal psikolojiye indirgeyerek açıklamaya çalışırlar. Diğer bazıları da dini tecrübenin epistemolojik olarak temellendirilmesini ancak din dilinin kendi imkanları ile sınırlandırmayı tercih ederek dini inançları bilimsel olgularla ilişkisi açısından eleştiriye tabi tutar.

On yedinci yüzyıldan itibaren “doğa” kavramının uğradığı köklü değişim sonucu gelişen yeni bilim anlayışı bütün evrenin kendi içkin yasalarıyla işlediğine dair varsayımlar güçlendi. Birçok düşünür doğa yasalarının keşfiyle doğaüstü bir gücün evrendeki bütün varlıkların iyiliği için çalıştığı ve ahlak ilkelerini belirlediği inancının ortadan kalkacağını iddia ederek geleneksel ilahiyat öğretilerinin yerini deizm veya ateizmin alacağını savundu. Avrupa ve Hıristiyanlık merkezli bu tartışmalara İslam felsefesi ve ilahiyat geleneği açısından farklı bir yaklaşımla bakılması din felsefesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Elinizdeki çalışmanın metot ve içerik bakımından günümüze kadar yazılan din felsefesi kitaplarından da yararlanarak, çağdaş sorunlar, alanda yetkin akademisyenler tarafından yazılan on dört bölümde ele alınmaktadır. Her bölüm din felsefesinin temel konularını, günümüz okurlarına oldukça sade ve anlaşılır bir dille açıklamayı hedeflemiştir.

Bu vesile ile bu derlemeye katkıda bulunan yazarlara ve kitabın yayınlanması için çabalarından dolayı İbrahim Halil Öztürk’e ayrıca teşekkürü borç biliriz. Gayret bizden tevfik Allah’tandır.

İstanbul, 2023

Editörler

Prof. Dr. Osman Bilen - Dr. Öğr. Üyesi Haydar Dölek

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
Bölüm 1 DİN FELSEFESİNE GİRİŞ / Abdullah Kartal	13
1.1. Din Felsefesinin Tarihçesi	13
1.1.1. Batı'da Din Felsefesi	14
1.1.2. Türkiye'de Din Felsefesi	15
1.2. Din Felsefesinin Tanımı	17
1.3. Din Felsefesi Yapma Biçimleri	19
1.3.1. Ele Alınan Konular Bakımından Din Felsefesi	19
1.3.2. Filozofun Amacı Bakımından Din Felsefesi	20
1.3.3. Felsefi Yöntemin İşlevi Bakımından Din Felsefesi	21
1.4. Din Felsefesinin Kapsamı ve Konuları	22
1.5. Din Felsefesinin Amacı	23
1.6. Din Felsefesinin Diğer Din Bilimleri ile İlişkisi	24
1.6.1. Din Felsefesi-Kelam/Teoloji	24
1.6.2. Din Felsefesi-Dinler Tarihi	26
1.6.3. Din Felsefesi-Psikoloji/Din Psikolojisi	26
1.6.4. Din Felsefesi-Sosyoloji/Din Sosyolojisi	27
1.6.5. Din Felsefesi-İslam Felsefesi	28
Yararlanılan Kaynaklar	29
Bölüm 2 İMAN VE AKIL İLİŞKİSİ / Mehmet Ata Az	31
2.1. Akıl, İnanç ve İman	31
2.1. İnançın Rasyonelliği	34
2.1.1. Tanrı İnançının Rasyonelliği	35
2.2. Katı Akılcılık	36
2.3. Fideizm (İlmli-Katı Fideizm/İmancılık)	38
2.4. Eleştirel Akılcılık	43
2.5. Reformcu Epistemoloji	45
2.6. Tahkiki İmancılık	48
Kaynakça	51

Bölüm 3
TANRI TASAVVURLARI / Emine Gören Bayam

53

3.1. Tanrı Tasavvurlarına Genel Bir Bakış	53
3.2. Teizm	54
3.3. Deizm	56
3.4. Panteizm	61
3.5. Panenteizm	65
Kaynakça	67

Bölüm 4
TANRI'NIN VARLIĞI İLE İLGİLİ DELİLER / Tuncay Akgün

71

4.1. Ontolojik Delil	73
4.2. Kozmolojik Delil	84
4.2.1. İmkân Delili	85
4.2.2. Kelam Kozmolojik Delili (Hudûs Delili)	86
4.2.3. Yeter Neden Delili	88
4.3. Gâye ve Nizam Delili (Teleolojik Delil)	90
4.4. Ahlak Delili	98
4.5. Dini Tecrübe Delili	105
Kaynakça	115

Bölüm 5
ATEİZM VE ELEŞTİRİSİ / Ömer Faruk Erdem

119

5.1. Ateizmin Tanımı ve Mahiyeti	119
5.2. Ateizmin Çeşitleri	121
5.2.1. Mutlak Ateizm	123
5.2.2. Teorik Ateizm	124
5.2.3. Pratik Ateizm	125
5.2.4. İlgisizlerin Ateizmi	126
5.2.5. İdeolojik Ateizm	126
5.2.6. Pozitif ve Negatif Ateizm	128
5.2.7. Agnostisizm	129
5.3. Ateizmin Psikolojisi	130
5.4. Ateizmin Argümanları ve Eleştirisi	134
5.4.1. Maddenin Ezeliliği ve Eleştirisi	135
5.4.2. Kötülük Problemi ve Eleştirisi	138
5.4.3. Mantıkçı Pozitivizm ve Eleştirisi	139
5.4.4. Evrim Teorisi ve Eleştirisi	142

5.4.5. Psikolojik-Sosyolojik Argümanlar ve Eleştirisi	145
5.4.5.1. Sosyolojik Temelli İddia	145
5.4.5.2. Psikolojik Temelli İddia	147
5.4.6. Tanrısız Ahlâk ve Eleştirisi	152
Kaynakça	155

Bölüm 6 DİN DİLİ / Osman Murat Deniz	157
---	------------

6.1. Din Diline Giriş	157
6.2. Din Dili Problemi ve Kaynakları	160
6.3. Din Dilinde Anlatım Biçimleri	164
6.3.1. Çok Anlamlı (eş sesli) Dil	164
6.3.2. Tek Anlamlı Dil	165
6.3.3. Analogik Dil	166
6.3.3.1. Atıf Analogisi	166
6.3.3.2. Orantı Analogisi	167
6.4. Dilsel Dönemeç ve Din Dili	168
6.4.1. Doğrulanabilirlik İlkesi ve Din Dili	169
6.4.2. Yanlışlanabilirlik İlkesi ve Din Dili	170
6.5. Bazı Çağdaş Çözüm Önerileri	172
Kaynakça	174

Bölüm 7 TANRININ SIFATLARI / Hasan Tanrıverdi- Nurullah Aydın	177
--	------------

7.1. Basitlik ve Birlik	177
7.2. Aşknlık ve İçkinlik	181
7.3. Bilgi	185
7.4. Ezelilik	191
7.5. Kudret	195
7.6. Zorunluluk	198
7.7. İrade ve Yaratma	201
Kaynakça	206

Bölüm 8 KÖTÜLÜK SORUNU- İNSAN HÜRRİYETİ VE DETERMİNİZM / <i>Gülşen Yaylı</i>	211
--	------------

8.1. Kötülük Sorunu	211
8.1.1. Mantıksal Tutarsızlık Eleştirisi	214
8.1.2. Kanıtı Dayalı Eleştiri	216

8.1.3. Kötülük ve Teodise	218
8.1.3.1. Augustine'ci Teodise ve Özgür İrade Savunması	219
8.1.3.2. Ruh Olgunlaştırma Teodisesi	222
8.1.3.3. Süreççi Teodise	224
8.1.4. Kötülük Sorununa Yönelik Diğer Çözüm Önerileri	225
8.2. İnsan Hürriyeti ve Determinizm	228
Kaynakça	232

Bölüm 9

VAHİY VE MUCİZE / Cengiz Alaca

235

9.1. Vahiy	235
9.1.1 Vahiy Kavramının Kullanılış Şekilleri	236
9.1.1.1. Büyük ve Küçük Vahiy	238
9.1.1.2. Tabii Vahiy	238
9.1.1.3. Özel Vahiy	239
9.1.2. Vahyin Unsurları	240
9.1.3. Vahyin Temellendirilmesi	243
9.1.4. Vahyin Doğrulanması	246
9.2. Mucize	248
9.2.1. Mucizenin Tanımı	249
9.2.2. Mucizenin Özellikleri	251
9.2.3. Mucizenin Akliliği	257
Kaynakça	259

Bölüm 10

RUH - ÖLÜM VE SONRASI / Hüsamettin Yıldırım

261

10.1. Ruh	261
10.1.1. Ruhun Yetileri ve Türleri	266
10.1.2. Ruh-Beden İlişkisi	267
10.2. Ölüm	271
10.2.1. Ölüm Korkusu ve Ölüm Korkusunu Yenme	274
10.3. Ölüm Ötesi	275
10.3.1. Ölümsüzlük İnancının Temellendirilmesi	275
10.3.2. Ölümsüzlük Lehine Argümanlar	276
10.3.3. Ölümsüzlük Aleyhine Argümanlar	279
10.3.4. Tenasüh	279
10.3.5. Kişisel Kimlik Problemi	280
10.4. Diriliş	282

10.4.1. Aynı Bedenle Diriliş	283
10.4.2. Benzer Bedenle Diriliş	284
10.4.3. Gölge Varlık veya Semavi Bedenle Diriliş	285
Kaynakça	286

Bölüm 11 **DİN VE BİLİM İLİŞKİSİ / *Osman Bilen*** **289**

11.1. Kavram Olarak Din ve Bilim	289
11.2. Bilimsel Yaklaşımın Özellikleri	291
11.2.1. Bilim ve Nitelikleri	292
11.3. Dini Bilginin Mahiyeti	295
11.4. Din ve Bilim İlişkisi	296
11.4.1. Çatışmanın Tarihçesi	297
11.4.2. Bilimle Çatışmanın Hıristiyanlığa Özgü Nedenleri	299
11.4.3. Bütün Dinleri İlgilendiren Sorunlar: Yaratma, Tanrı'nın Varlığı ve İnsanın Konumu	301
11.4.4. Bilimin Metafizik ve Teolojik İddialara Dönüştürülmesi	302
11.5. Din Bilim ilişkisinin Mahiyeti	305
11.5.1. Amaç Ve Yöntem Farklılığı Üzerinde Uzlaşma	307
11.6. Bilim ahlakı	309
Kaynaklar	313

Bölüm 12 **DİN, SANAT VE ESTETİK İLİŞKİSİ / *M. Fatih Kalın*** **315**

12.1. Genel Olarak Estetik ve Sanat	315
12.2. Din-Sanat İlişkisi	317
12.3. Dinin Sanata ya da Sanatın Dine Etkisi	319
12.4. Sanatın Dini Değeri	321
12.5. Estetik Tecrübe Delili	323
12.6. İslâm Sanatı	324
Kaynakça	329

Bölüm 13 **DİN VE AHLÂK İLİŞKİSİ / *Yalçın Çetin*** **333**

13.1. Dine Dayalı Ahlâk	334
13.2. Din ve Ahlâkın Birbirinden Bağımsızlığı	336
13.3. Dinin Ahlaki Değerleri Teşvik Edici Rolü	338

13.4. İslâm Dini ve Ahlâk İlişkisi	339
13.5. Hıristiyanlık ve Ahlâk İlişkisi	342
13.6. Ahlaki Bir Değer Olarak Din ve Çevre	345
Kaynakça	349

Bölüm 14 DİNLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ SORUNU / <i>Sevcan Öztürk</i>	353
--	------------

14.1. Dini Çeşitlilik Sorununa Genel Bir Bakış	353
14.2. Dini Dışlayıcılık	356
14.3. Dini Kapsayıcılık	359
14.4. Dini Çoğulculuk	363
Kaynakça	367